

Bas von Benda-Beckmann

De Velser Affaire

Een omstreden oorlogsgeschiedenis

Boom

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden van de illustraties te achterhalen. Mocht u desondanks menen dat uw rechten niet zijn gehonoreerd, dan kunt u contact opnemen met Uitgeverij Boom.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever
without the written permission of the publisher.*

Eerste druk, november 2013

Tweede druk, februari 2014

www.uitgeverijboom.nl

Omslag: Ronald Timmermans

Zetwerk: Zeno Carpentier Alting

© 2013 Bas von Benda-Beckmann

ISBN 978 94 6105 2841

NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

Inhoud

Inleiding 7

Deel 1 Velsen 13

1. Het 'rode dorp': Velsen voor de oorlog 17
2. Gemeente in oorlogstijd: burgers en gemeentebestuur tijdens de bezetting 41
3. De politie Velsen tussen collaboratie en verzet 79

Deel 2 Verzet 121

4. De illegaliteit: morele dilemma's in bezettingstijd 123
 5. Verdeeld verzet: communistenangst en de driehoeksverhouding tussen OD, LKP en RVV 177
 6. Een complot? De 'groep Van der Haas' en Hannie Schaft 215

Deel 3 De affaire 259

7. Tussen doofpot en strafvervolging: de juridische afwikkeling van de Velsler Affaire 261
8. Herinnering aan Hannie Schaft en de Velsler Affaire 313

Conclusie en terugblik 347

Noten	355
Afkortingen	421
Bronnen en bibliografie	425
Dankwoord	441
Zakenregister	445
Personenregister	453

Inleiding

Elke Nederlandse gemeente heeft zo haar eigen oorlogsverleden. Toch is er een aantal plaatsen waarvan de geschiedenis boven het lokale niveau uitstijgt en die om een of andere reden een nationale betekenis hebben gekregen. Behalve voor plaatsen als Vught en Putten geldt dat ook voor Velsen. De lokale oorlogsgeschiedenis van deze gemeente kende een lange en gecompliceerde nasleep die bekend is geworden als de ‘Velser Affaire’. Het begrip verwijst in de eerste plaats naar de beschuldigingen aan het adres van een groep politie- en justitieambtenaren die vanaf september 1944 de regionale leiding van de Binnenlandse Strijdkrachten (BS), de gebundelde verzetsorganisatie, in handen kreeg. Na de oorlog organiseerden dezelfde mannen als ambtenaren van de bijzondere rechtspleging de vervolging van oorlogsmisdadigers en collaborateurs. Aan het hoofd van deze groep stond Nico Sikkel, een zwager van minister-president P.S. Gerbrandy, die tijdens de oorlog als substituut-officier van justitie bij de rechtbank in Haarlem werkte.

In september 1944 werd Sikkel als gewestelijk commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten de hoogstgeplaatste verzetsleider in de regio Haarlem en in 1945 volgde een benoeming tot procureur-fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof in Amsterdam, waar hij de leiding kreeg over de vervolging van politieke strafza-

ken tegen collaborateurs en oorlogsmisdadigers in Noord-Holland. Zijn rechterhand was Joop Engels, een politie-inspecteur uit Velsen, die hij eind 1944 benoemde als plaatselijk commandant van de BS in Velsen en die na de oorlog in dezelfde plaats optrad als hoofd van de Politieke Opsporingsdienst (POD).

De andere hoofdpersonen in de Velser Affaire waren de Velser politiemannen Arend Kuntkes, Cees van der Voort, Jacob Baart, Karel Haak, Adriaan Maas, Arie Wittebrood en Cees Buterman. Ook zij raakten in de eindfase van de bezetting betrokken bij de BS en werkten onder Sikkel en Engels voor de POD en andere zuiveringsinstanties. De beschuldigingen die vanaf mei 1945 tegen hen zijn geuit, lopen in karakter en ernst sterk uiteen en bestrijken verschillende periodes. Ze betreffen het optreden van de politie tijdens de eerste bezettingsjaren, de houding van de verzetsleiding vanaf 1944 en het functioneren van de bijzondere rechtspleging na de oorlog. De klachten, die bij elkaar in ongeveer 25 verschillende zaken zijn te verdelen, gaan over vermeende collaboratie, zelfverrijking, verraad en moord tijdens de bezetting, maar ook over corruptie en doofpotpolitiek na de oorlog.

Alleen al de grote hoeveelheid namen en gebeurtenissen maakt de Velser Affaire tot een ingewikkelde zaak. Daarbij komt dat de meeste van deze zaken ieder op zich al complex zijn. Getuigenverklaringen spreken elkaar vaak tegen en in veel gevallen ontbreekt onweerlegbaar en concreet bewijs voor schuld of onschuld. De meeste zaken uit de Velser Affaire zijn tussen 1945 en 1956 door verschillende justitiële instellingen onderzocht, maar roepen niettemin nog steeds vragen op. Een belangrijke oorzaak daarvan is dat de beschuldigen als ambtenaren van de bijzondere rechtspleging en zuivering zelf degenen waren onder wier verantwoordelijkheid het onderzoek naar de aanklachten in de eerste plaats viel. Degenen die de zaak aan de kaak wilden stellen, deden dit daarom vaak buiten de bijzondere rechtspleging om. Dit zorgde ervoor dat er allerlei instanties en groepen tegelijkertijd met het onderzoek bezig waren en dat de onafhan-

kelijkheid van deze onderzoeken steeds ter discussie heeft gestaan. Bovendien zijn politieonderzoeken en strafvervolgingen meermalen stopgezet en weer hervat, en dossiers en archieven herhaaldelijk van hand gewisseld.

Zo ontstond de indruk dat deze zaken onder tafel werden geschoven en sprak de pers al gauw van een doofpotaffaire. Begin 1946 pikten verschillende dagbladen de beschuldigingen op en labelden deze als de ‘Velser Affaire’. In de daaropvolgende jaren bleef de affaire in het nieuws en groeide deze uit tot een nationaal schandaal, dat ook doordrong in de landelijke politiek en herhaaldelijk voor opschudding zorgde. Bij de betrokken verzetsstrijders, alsook bij de pers, ontstond het vermoeden dat het hier niet ging om een reeks van op zichzelf staande incidenten, maar om een samenhangende geschiedenis van corruptie en verraad: de groep rond Sikkel zou tot 1944 ronduit ‘fout’ zijn geweest en hebben geprobeerd dit te verbloemen door belangrijke functies in het verzet te claimen toen de bevrijding in zicht was en, in opdracht van Londen, een nationale verzetsorganisatie (de Binnenlandse Strijdkrachten) werd opgericht. Ook zouden deze personen zich zo veel mogelijk hebben verrijkt en lastige potentkijkers en politieke tegenstanders hebben uitgeschakeld. Na de oorlog zouden zij alles in het werk hebben gesteld om hun misstanden in de doofpot te stoppen, waarbij zij door machtige connecties in de nationale politiek zouden zijn gesteund.¹

Tussen 1975 en 1978 kristalliseerde deze interpretatie zich uit tot een complottheorie. In deze jaren suggereerden bladen als *Nieuwe Revu* en *Vrij Nederland* dat de hoofdrolspelers communistische verzetsgroepen in de regio rond Haarlem en Velsen stelselmatig hebben verraden en dat de Velser Affaire te herleiden was tot een uit 1944 daterend bevel van de regering in Londen om het communistische verzet in Kennemerland uit de weg te ruimen. Over de vraag wie hiertoe opdracht had gegeven waren verschillende theorieën in omloop, maar in de meeste stukken luidde de conclusie dat de verantwoordelijkheid van het liquidatiebevel had berust bij minister-president Pieter Gerbrandy, die

zijn zwager Nico Sikkel met de uitvoering ervan zou hebben belast. Ook de naam van prins Bernhard werd genoemd als mogelijke opdrachtgever, terwijl andere stukken alleen suggereerden dat er 'hooggeplaatste' personen bij het schandaal betrokken waren.²

In alle artikelen vormt Sikkel de spil in een nationale of zelfs internationale intrige. De Nederlandse regering, geallieerde inlichtingendiensten en hoge verzetscommandanten zouden een verborgen politieke agenda hebben gehad. Onder voorwendsel de gezamenlijke strijd tegen de Duitsers aan te gaan, zouden zij communisten en andere linkse verzetsmensen hebben willen uitschakelen. Sikkel en zijn vertrouwelingen zouden om die reden in de eindfase in Kennemerland een groot aantal communisten hebben omgebracht, onder wie Hannie Schaft. Om dit voor elkaar te krijgen, zou Sikkel een dubbelspel hebben gespeeld, waarin afspraken werden gemaakt met de Duitse Sicherheitsdienst om de communistische 'terroristen' gezamenlijk te bestrijden. Om die reden zouden er juist in de eindfase van de bezetting opvallend veel communisten in Kennemerland zijn gearresteerd en vermoord.

Recentelijk verwerkte Conny Braam de belangrijkste elementen van deze theorie in haar roman *Het schandaal*, waarmee ze het vermoeden dat Sikkel en Gerbrandy een anticommunistisch complot hadden beraamd opnieuw onder de aandacht bracht.³ Na het verschijnen van de roman in 2004 kreeg Braam veel bijval, maar ook kritiek. De Velsense amateurhistoricus en politieman Guus Hartendorf, die in 2001 een boek over de Velsler Affaire publiceerde, en de toenmalige directeur van het NIOD Hans Blom, die deel had uitgemaakt van de commissie-Schöffner die de Velsler Affaire eind jaren zeventig onderzocht, verklaarden dat er uit hun eigen onderzoek niets was gebleken van een anti-communistische samenzwering.⁴

Naar de beschuldigingen en hun afwikkeling is eerder historisch onderzoek gedaan. Het meest gedegen en uitgebreid is het rapport-Menten van de commissie-Schöffner uit 1978, waarin een

groot hoofdstuk is gewijd aan de Velser Affaire. In tegenstelling tot eerdere publicaties kreeg de commissie-Schöffner de gelegenheid om alle zaken voor het eerst op basis van de bewaard gebleven juridische dossiers te onderzoeken.⁵ Toch laat dit rapport veel vragen open. Dat is deels te wijten aan de taakopvatting van de commissie-Schöffner, die zich in haar rapport vooral concentreerde op de juridische nasleep en het mogelijke verband tussen de Velser Affaire en de affaire-Menten. Het probleem daarbij is niet alleen dat de onderzoekscommissie zich onthield ‘van een uitdrukkelijk eindoordeel’ over de Velser Affaire en daardoor veel zaken in het midden liet.⁶ Belangrijker is dat het rapport in verband hiermee weinig verklaringen biedt voor de reeks omstrede voorvallen die zich voordeden bij de verzetsleiding in Haarlem en Velsen.

In dit boek wordt daarentegen gezocht naar meer structurele oorzaken en achtergronden, en wel door te kijken naar de lokale oorlogsgeschiedenis van Velsen, de opstelling van de politie en de verhoudingen tussen verschillende verzetsorganisaties. De veronderstelde corruptie en verradersrol van de verzetsleiding zijn aan de hand van de ernstigste beschuldigingen opnieuw bekeken en geplaatst binnen zowel lokale als landelijke ontwikkelingen. Zo kon worden nagegaan in welke mate de bezettingsgeschiedenis van Velsen exemplarisch of bijzonder was en wordt de Velser Affaire opgevat als een interessante casestudy die inzicht geeft in de complexe geschiedenis van collaboratie en verzet in het bezette Nederland.⁷

Een aantal beschuldigingen valt mogelijk beter te begrijpen door te kijken naar de dilemma's en keuzes waarmee verzetsmensen met verschillende achtergronden werden geconfronteerd en de conflicten die hierover ontstonden toen zij in september 1944 nauwer met elkaar gingen samenwerken. Daarbij roept de professionele achtergrond van Sikkel, Engels en Kuntkes een belangrijke vraag op: in hoeverre viel hun werk bij politie en justitie te verenigen met verzetswerk, of ontstonden er onoverkomelijke conflicten tussen de verplichting om de bezetter te

dienen en hem te bestrijden? Ook de vraag in welke mate bij de verzetsleiding in Velsen en Kennemerland anticommunistische motieven hebben meegespeeld bij de affaire is nooit serieus onderzocht. Zowel het rapport-Menten als Hartendorfs *De Velser Affaire* concludeert slechts dat er geen aanwijzingen voor een anticommunistisch complot zijn en doet de zaak daarmee af.⁸ Het is daarom van belang de vraag te beantwoorden, in hoeverre Sikkel en zijn vertrouwelingen inderdaad anticommunistisch waren en, zo ja, op welke manier deze overtuiging van invloed is geweest op hun handelen. Omdat vaak is gesuggereerd dat er sprake was van een gestuurde actie uit Londen zal ook moeten blijken in hoeverre de Nederlandse regering en Nederlandse en buitenlandse inlichtingendiensten tijdens de oorlog gedreven werden door anticommunisme en of zij bij de gebeurtenissen in Velsen en Haarlem betrokken zijn geweest. Is het aannemelijk dat de groep rond Sikkel in opdracht van Londen communistische verzetsmensen, onder wie Hannie Schaft, heeft verraden of valt deze conclusie op basis van de beschikbare bronnen niet te trekken?

Het antwoord op deze vraag is ook van belang om te begrijpen waarom juist de Velser Affaire na de oorlog zo veel discussie heeft losgemaakt. De vaak terugkerende suggestie dat de Nederlandse regering de Velser Affaire in de doofpot heeft gestopt, wordt hier nogmaals onder de loep genomen, net als de naoorlogse conflicten tussen communisten en niet-communisten over de herinnering aan de bezettingstijd. Dit boek zoekt naar een antwoord op de vraag waarom juist deze lokale oorlogsgeschiedenis uitgroeide tot een nationaal schandaal.

DEEL I

VELSEN

Deze geschiedenis begint bij Velsen, de Noord-Hollandse gemeente die het epicentrum was van de affaire die in dit boek centraal staat. Weliswaar speelden de verschillende arrestaties, liquidaties en andere voorvallen, die tezamen de ‘Velser Affaire’ vormen, zich af in de wijde regio Kennemerland, maar Velsen vormde er steeds de kern van. Behalve de Haarlemse substituut-officier van justitie Nico Sikkel waren de hoofdpersonen uit de affaire allemaal in dienst bij het politiekorps van Velsen. Hier raakte een aantal van hen betrokken bij de arrestatie van communisten en linkse verzetsgroepen. Ook voerden zij vanuit deze plaats sinds eind 1944 het commando over de samengevoegde verzetsgroepen van de Binnenlandse Strijdkrachten (BS). Bovendien vormden dezelfde mannen na de bevrijding de harde kern van de Politieke Opsporingsdienst (POD), de politieke politie die collaborateurs en oorlogsmisdadigers in de regio opspoorde en arresteerde. Dit was daarnaast de periode waarin een lange reeks klachten over hun optreden als politieman, verzetscommandant of POD-rechercheur uitgroeide tot een landelijk schandaal: de Velser Affaire.

Waarom Velsen? Het is een vraag die zich steeds weer opdringt wanneer men zich in deze affaire verdiept. Is het toeval dat juist hier conservatieve politiemannen en communistische

verzetsmensen op gespannen voet met elkaar stonden en dat na de Tweede Wereldoorlog felle conflicten over de bezettingstijd uitbraken? De veronderstelde bijzondere oorlogsgeschiedenis van Velsen is misschien op zichzelf geen voldoende verklaring voor deze complexe affaire. Maar de sociale en politieke verhoudingen in Velsen voor en tijdens de bezetting bieden wel een belangrijke historische context voor de kernvraag in deze affaire: in hoeverre waren de Velsense politiemannen en verzetscommandanten betrokken bij de vervolging van communisten en linkse verzetsmensen?

De havenplaats kreeg al voor de oorlog te maken met de opkomst van zowel de CPN als de NSB, en met een aantal hoogoplopende arbeidsconflicten in de industrie en visserij. Deze langere geschiedenis van sociale en politieke spanningen biedt een breder perspectief om de problemen te kunnen plaatsen die zich voordeden toen communisten en politieagenten tijdens de oorlog moesten samenwerken in het verzet tegen de Duitse bezettingsmacht. Vooral de arrestatie van tien communisten door de politie van Velsen op 21 januari 1943 roept de vraag op wat de betekenis is van continuïteiten in de verhouding tussen de politie en de lokale communisten.

Niet alleen de opstelling van de politie, maar ook die van de Velsense burgemeester Menzo Kwint, die tot 1942 in functie bleef, leidde tot felle politieke discussies. Hoewel Kwint, zoals nog zal blijken, nooit een echte hoofdrol heeft gespeeld in de Velsers Affaire, werd na 1945 ook tegen hem een reeks beschuldigingen ingediend. Kritische raadsleden verweten hem een slappe houding en beschuldigden hem van collaboratie en corruptie.¹ Het is dus alleen al om deze reden belangrijk om een helder beeld te krijgen van zijn burgemeesterschap. Hoe ging Kwint om met de druk tot aanpassing en collaboratie, en welke omstandigheden leidden ertoe dat hij in maart 1942 werd ontslagen? Een andere vraag die we in deze context kunnen stellen is of het optreden van Kwint en de problemen waarmee hij in Velsen te maken kreeg kenmerkend zijn voor de manier waarop Neder-

landse bestuurders zich tijdens de bezetting opstelden of daar juist van afweken. Het duiden van Kwints optreden is bovendien belangrijk, omdat het moment waarop hij als burgemeester vertrok een duidelijke cesuur vormde in de oorlogsgeschiedenis van Velsen. Zijn vertrek markeerde namelijk niet alleen de overgang naar een nationaalsocialistisch gemeentebestuur, maar viel ook samen met de gedwongen verhuizing van ongeveer tweehonderd Joden van Velsen naar Amsterdam en met het begin van grootschalige evacuaties van andere burgers. Het is dus van belang te reconstrueren hoe het gemeentebestuur en de politie van Velsen steeds meer onder invloed raakten van de NSB en het bezettingsregime.

Het ‘rode dorp’: Velsen voor de oorlog

Velsen is in veel opzichten een eigenaardige gemeente. Opgebouwd uit zeer verschillende deelgemeenten, namelijk de havenplaats IJmuiden, het industriële Velsen-Noord en de landelijke dorpen Santpoort, Driehuis en Velsen-Zuid, is het eigenlijk een weinig coherent samenraapsel van woonkernen die historisch en sociaal erg van elkaar verschillen. De geschiedenis van het dorpje Velsen, het huidige Velsen-Zuid, gaat terug tot in de prehistorie en Romeinse tijd. In de vroege middeleeuwen werd Velsen een belangrijke plaats door de veenontginningen die hier plaatsvonden. Santpoort(-Noord) ontstond in de late middeleeuwen en hoorde binnen het graafschap Holland en de heerlijkheid Brederode al vanaf dat moment bij Velsen. De dorpen werden aanvankelijk gezamenlijk aangeduid als ‘Velsen ende Zandpoort’, totdat de gemeente in 1812 werd omgedoopt in Velsen. Behalve Santpoort en Velsen maakten het gecultiveerde duingebied en de Velserpolder in het zuidoosten van de gemeente er deel van uit. Hoewel de inwoners van Velsen voor een belangrijk deel katholiek zouden blijven, verloren de rooms-katholieke parochianen tijdens de Nederlandse opstand in Velsen hun kerk aan de protestanten. De katholieke priesters weken uit naar Driehuis, dat zich in de zestiende eeuw ontwikkelde tot een apart dorp en sindsdien een centrum van de katholieke gemeenschap zou

blijven. In de zeventiende eeuw werd Velsen een populaire plaats bij rijke families uit Amsterdam en andere delen van Holland, die er buitenplaatsen en zomerverblijven vestigden. De prachtige bosrijke omgeving kreeg al snel faam als de ‘roem van Kennemerland’.²

In de tweede helft van de negentiende eeuw veranderde de gemeente fundamenteel door een aantal sociaaleconomische ontwikkelingen. In 1865 werd begonnen met het aanleggen van het Noordzeekanaal, dat in 1876 voltooid werd. De nieuwe plaats die door de kanaalwerken ten zuiden van het Noordzeekanaal ontstond, werd IJmuiden genoemd en zou uitgroeien tot een belangrijke haven- en industrieplaats. Ook ten noorden van het kanaal ontstond vanaf 1878 een nieuw woongebied, dat de naam Velsen-Noord kreeg. Na 1880 vestigden zich hier de eerste industrieën: een zandsteenfabriek, een gasfabriek en een ballastmaatschappij. Ook werd IJmuiden een populaire plaats voor Noord-Hollandse vissers, vooral door de relatief korte afstand tot de visgronden.³

De potentie van IJmuiden als visserijhaven werd ook opgemerkt in Den Haag, waar de latere minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, Cornelis Lely, in 1887 een plan opwierp om een vissershaven in IJmuiden te vestigen, om zo beter te kunnen concurreren met het buitenland. Deze vissershaven werd in 1896 geopend en betekende een belangrijke impuls voor de gemeente. Vooral de introductie in 1898 van een nieuwe vorm van visvangst, waarin naar Engels voorbeeld gebruikgemaakt werd van stoomtrawlers, vormde een belangrijke stap naar de professionalisering van de visserij. Het trawlerbedrijf in IJmuiden kon, door verbeteringen in de infrastructuur en door het gebruik van ijs om de vis vers te houden, vis exporteren naar het buitenland. In de eerste plaats richtte men zich op de export naar Duitsland, waarbij de reders vooral tijdens de Eerste Wereldoorlog grote winsten maakten. Vanaf de jaren twintig ging het echter bergafwaarts met de visserij, zowel door een ongezond financieel beleid van de visserijbedrijven als door de drastisch afgenomen vraag

uit het, door de nederlaag en inflatie, geteisterde Duitsland. Na de beurskrach in 1929 raakte de trawlvissersrij in een grote crisis, waarvan zij zich nauwelijks meer heeft weten te herstellen.⁴

Tijdens de jaren twintig ontstond echter een belangrijke nieuwe industrie in IJmuiden. Nadat in 1918 de Koninklijke Hoogovens en Staalfabrieken N.V. was opgericht, werd er al snel voor gekozen de nieuwe fabriek op de noordelijke oever van het Noordzeekanaal in IJmuiden te vestigen. In 1924 werd hier de eerste en twee jaar later een tweede Hoogovenfabriek in gebruik genomen. In de jaren daarop volgden een cementfabriek en een elektriciteitscentrale. Nadat de bouw door de economische crisis enige vertraging had opgelopen, werd in 1938 ook een staalfabriek opgericht.⁵

Met de enorme economische en ruimtelijke veranderingen in de gemeente Velsen groeide ook het inwonersaantal. Terwijl de gemeente in 1870 nog 3585 inwoners telde, waren het er aan de vooravond van de Duitse bezetting al 48.967. De herkomst van de bevolking was net zo verschillend als de deelgemeenten onderling. Vooral IJmuiden was een smeltkroes van arbeiders en vissers die uit heel Nederland en soms uit België en Engeland naar de nieuwe gemeente waren gekomen. De eerste bewoners, de kanaalgravers, kwamen uit Holland, Brabant en de Betuwe. Later trok de nieuwe haven vissers en vishandelaren uit Hollandse dorpen als Egmond, Urk, Katwijk en Den Helder aan. Met de opkomst van de staalindustrie kwamen er weer duizenden arbeiders uit andere delen van Nederland naar Velsen, onder andere uit Groningen en Friesland.

Voor de pioniers in IJmuiden was het een hard bestaan. Theun de Vries heeft deze periode beschreven door de ogen van een IJmuidenaar die in 1878 naar de nieuwe plaats trok om er zijn bestaan op te bouwen. De man beschreef zijn woonplaats als een 'in logge blokken opgetrokken mengelmoes van winkels en woonhuizen', waarvan de meeste arbeiderswoningen 'zo pover in elkaar geflanst [zijn] dat ze bij de eeuwwisseling al verkrot waren'.⁶ Vanaf het einde van de negentiende eeuw veranderde

IJmuiden in een moderne havenplaats. Er kwam een treinverbinding met Amsterdam en er werden scholen, een brandweerkazerne en een politiebureau opgericht. Door de talloze vissers, zeelui, arbeiders en strandjutters kreeg IJmuiden ook te maken met criminaliteit, prostitutie en oproer, waarmee het in groot contrast stond met het dorpse Santpoort, Driehuis en Velsen.

Ook in religieus en politiek opzicht was Velsen een gemeente van uitersten. Al sinds de Nederlandse opstand woonden er ongeveer evenveel Nederlands-hervormden als katholieken in de gemeente en in Santpoort-dorp was bovendien een gereformeerde gemeente gevestigd. De uiteenlopende herkomst van de arbeiders en vissers in IJmuiden zorgde ervoor dat ook hier de religieuze achtergrond van de bewoners sterk uiteenliep. Onder hen bevonden zich Nederlands-hervormden maar ook religieuze splintergroepen, zoals oud-katholieken uit Egmond die in IJmuiden een eigen parochie oprichtten, en oud-calvinistische kustvissers.⁷

Daarnaast woonden er voor de oorlog ongeveer tweehonderd Joden in Velsen, die voor het merendeel in de eerste helft van de twintigste eeuw naar IJmuiden waren getrokken. Zij waren officieel aangesloten bij de Joodse gemeente van Beverwijk en bezochten voor een deel de sjoel aan de Breestraat in Beverwijk of de synagoge aan de Lange Begeynstraat in Haarlem. In Velsen zelf was geen synagoge, maar waren wel twee Joodse instellingen. Aan de Duinlustparkweg in Santpoort lag Huize Dina, een heropvoedingstehuis voor Joodse meisjes uit achterstandsgezinnen, die voornamelijk uit Amsterdam en andere steden afkomstig waren. Zij gingen naar school in Santpoort of hadden baantjes in de huishouding, zoals naaister, strijkster of dienstmeid.⁸ Daarnaast werd in een pand aan de Gildenlaan in Velsen-Noord in 1935 een kibboets van de religieus-zionistische beweging Mizrahie opgericht. De 'kibboets-Beverwijk' ving vluchtelingen uit Duitsland op en bereidde jonge pioniers voor op landbouwwerk in Palestina. Het pand werd bewoond door een kleine groep jongeren afkomstig uit verschillende delen van Nederland, België

en Duitsland. Zij werkten bij boeren in de aardbeienteelt of studeerden aan de landbouwschool in Assendelft om zich zo voor te bereiden op hun emigratie naar het beloofde land.⁹

POLITIEK IN VELSEN

Meer nog dan een samenraapsel van verschillende religieuze groepen was Velsen politiek sterk verdeeld. Door de grotendeels confessionele bevolking van Velsen-Zuid, Santpoort en Driehuis hadden de rechtse partijen Anti-Revolutionaire Partij (ARP), Christelijk-Historische Unie (CHU), Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) en rechtse splinterpartijen als de Vrijheidsbond in de gemeente Velsen samen steeds een meerderheid. Tot 1935 leverden zij dan ook de wethouders in het college. Niettemin groeiden Velsen-Noord en vooral IJmuiden in de crisisjaren uit tot 'rode' dorpen met een actieve arbeidersbeweging en een sterke aanwezigheid van linkse en revolutionaire partijen en groeperingen. Toen de economische crisis die volgde op de beurskrach van 1929 ook in Nederland voelbaar werd, nam de populariteit van revolutionaire groeperingen sterk toe. Nederland kreeg te maken met toenemende armoede en werkloosheid. Terwijl het gemiddelde inkomen na 1930 drastisch daalde, namen de werkloosheidspercentages tussen 1929 en 1931 toe van 6,2 naar 15,9 procent. In 1932 verdubbelde het werkloosheidspercentage tot bijna 28,3 procent en het bereikte een hoogtepunt in 1936 met 35,2 procent. Overheidsbezuinigingen op de werklozensteun en de door bedrijven doorgevoerde ontslagen en kortingen op de inkomens hadden een grote impact op de sociale positie van de arbeiders. Hoewel ook de boeren en middenstanders in Velsen en Santpoort de gevolgen van de economische crisis voelden, hadden de arbeiders en de vissersbevolking van IJmuiden er veruit het meest onder te lijden.¹⁰

De Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) was in de jaren dertig dan ook de grootste partij in Velsen en behaalde van de 27 raadszetels respectievelijk 7, 9 en 8 zetels bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1931, 1935 en 1939. De sociaaldemocraten